

igy kerül párhuzamba Török Gyula méltatlanul feledett remekműve, A zöldköves gyűrű Cocteau és Alain-Fournier gyermekábrázolásával, Karinthy műhelye az ayméi vagy ionescoi alkotásmóddal, Vas István „ómódi modernsége” Eliotéval, Nagy Lászlóé Garcia Lorcaéval.

Domokos esszéírása azon nagyszabású kísérletek közé tartozik, amelyek a mai magyar irodalom és irodalomtörténetünk, kritikánk közt (nem épp az előbbi hibájából) húzóód szakadék áthidalására vállalkoznak. Fikciók helyett — mint a tanulmányírás realistája — líránk, prózánk valóságos értékeiért indít hadjáratot. (Jó példája ennek a kötet két — tán legjobb — esszéje, a Vas Istvánról és Németh Lászlóról szóló.) Nem fecsérli erejét harmad-negyedrangú rutinfeladatokra, az írás számára mindig a „nunc venio ad fortissimum” pillanata. Igazi otthona tán a portré, persze a műelemzés keretében. Mintha idegen volna alkotatótól az alkotói személyiségektől függetlenített esztétikai folyamatok leírása. Domokos az esszé legjobb — racionális — hagyományainak folytatója, akiben ízlés, műveltség és logika szerencsés összhangban egyesül. (*Szépirodalmi*, 1977.)

GREZSA FERENC

Legyünk realisták...!

TORDAI ZÁDOR ESSZÉI ÉS TANULMÁNYAI

Tordai Zádor új könyvének, túl szellemes filozófiai, esztétikai, valamint eszmetörténeti elemzésein, személyes jellege és mondanivalója van. A megtett szellemi utat mutatja, a magatartás alakulását, amely nem volt mentes a küzdelmektől sem: az eszmélet küzdelmeitől. Egyszersmind egy nemzedék megtett útjáról is képet ad, s e nemzedéknek a marxista világné helyreállítását célzó törekvéseiről. Első tanulmánya, a *Jegyzetek Az ember tragédiájáról* még 1957-ben, Kolozsvárott született. A szerző korábban Gaál Gábor tanítványa volt, majd a filozófiatörténet előadója. A *Tragédia* elemzése annak a munkának a keretébe tartozott, amelyet a romániai magyar kutatók végeztek a klasszikus irodalmi örökség korszerű marxista értelmezése terén. Tordai Zádor is új értelmezésre tesz kísérletet: Ádám tragédiájának, a hit elvére alapozott emberi magatartás végső bukásának látja Madách művét. Az elemzés előterébe így az értelem képviselőjét: Lucifert kellett állítania.

Az eszme- és irodalomtörténeti elemzés mögöttes terében azonban mind erőteljesebben bontakozik ki egy másik, most már személyes jellegű eszmei folyamat. Alig rejtett vita azzal a gondolkodással és magatartással, amelyet a korszak dogmatizmusa jelentett. Vita a marxista ideológia eltorzításával, a szektariánizmus nézeteivel és gyakorlatával. Tordai a józan ész és nyilván a szerzett történelmi tapasztalatok alapján utasítja el a „hitre” épülő magatartást: a kritikai gondolkodás el-sorvasztását, a tekintélyelvűséget, a dogmatikus manipulációt. „A hit tehát — állapítja meg —, amely elkerülhetetlenül tartalmaz eszményt, tökéletest, mindig irreális, s ezért nem valósulhat meg soha. És mert hit, magába zárja a csalódást. A kettő elválaszthatatlan, ugyanannak a dolognak két arca.” A *Tragédia* elemzését személyes értelmű számvetés szövi át. Érezhető, hogy a Madách világába hatoló szerző a maga személyes eszmei konfliktusaival küzd meg, sőt a kor eszmei gondjaival számol le.

Volt ezeknek az eszmei, sőt politikai konfliktusoknak egy különös területe. Tordai Zádor a nemzetiségi kultúra s közélet körében élte át az ötvenes éveket, a

dogmatizmus éveit. Szembe kellett néznie a kor nemzetiségi politikájával, ennek a politikának háttérével és következményeivel. Későbbi Gaál Gábor-tanulmányában vetett számot a felszabadulást követő fejlődés eltorzulásával, a nemzetiségi lét és művelődés alapvető problémáival. „Egy olyan politika kezdett érvényesülni — írja —, amely a nemzetiségi kérdés megoldását csupán deklarálta, amely ezzel a deklarálással egy nacionalista vonal létét és a probléma megoldatlanságát kívánta elfedni. Megoldatlanság pedig itt is elmérgesedést jelentett — ha úgy tetszik, súlyosbodást.” A „lenini” nemzetiségi politika’ normáit kéri számon a koron, amely ebben a tekintetben is a „hit” elvének lelepleződése volt.

A hitelv bukása után új tájékozódásnak kellett következnie. Tordai Zádor tanulmányai valójában ezt az új tájékozódást hirdetik meg és szolgálják, midőn az értelem és az „alkotó marxizmus” nevében látnak hozzá ahhoz, hogy eszméikkel népesítsék be a „hitelv” bukása után látszólag üresen maradt szellemi terepet. Először magára az értelemre, a tudás „sztoikus” eszményére hivatkozott: „A tudás talpalatnyi földje eléggé fix pont, hogy a hit világát sarkaiból fordítsa ki. (...) A tudás bizonyították a család ellen.” A tudáseszmeny kidolgozása után viszont mind teljesebben bontakozott ki a marxista gondolkodás normáinak és módszereinek alkotó alkalmazása, vitákban történő képvisellete. Tordai Zádornak nem kellett „visszaterínie” a marxista ideológia eredeti forrásaihoz, hiszen Gaál Gábor filozófiai szemináriumának hallgatójaként ezektől a forrásoktól indult. Legfeljebb arról lehetett szó, hogy minél teljesebben kövesse az eredeti indítékokat. Munkássága, amelyet mint ideológus és filozófiatörténész végzett, az „alkotó marxizmus” újjászületéséhez igazodhatott, a magyar szellemi élet egy jelentékeny áramlatának sodrába kerülhetett.

A marxista gondolkodás helyreállításán végzett munka két nagyobb tanulmányt eredményezett: a felelősségről és az utópizmusról. A *felelőség alapjai* (1967) című filozófiai esszé a fiatal Marx írásaiból merít biztatást. A felelőség eszméjét a szabadság eszméjével kölcsönösségben tárgyalja, a döntés és a választás marxista értelmezését adja. Tordai nagy teret szentel annak a Marxtól eredő gondolatnak, amely az elidegenedés megszüntetését és az emberi integritás messzemenő védelmét az új társadalom alapvető követelménye gyanánt fogalmazza meg. Másik esszéje: az *Utazás Seholsincs-országba* (1975) az utópisták gondolatrendszerének, közelebbről Fourier munkásságával és ideológiájával vet számot. Részletesen ismerteti a francia utópista szocialista irányzat e nagyhatású gondolkodójának alapvető műveit: a *La Fausse Industrie* és a *Le nouveau monde amoureux* című könyveket. Az emberi integritás iránti elkötelezettség hatja át ezt a tanulmányt is. Szerzője Ernst Bloch *Freiheit und Ordnung* című munkájára utalva a „szabadság” és a „rend” alternatívájaként, illetve e két elv szintézisére való törekvéseként interpretálja az utópista filozófusokat. Ismerős kérdés, ismerős alternatíva ez az új magyar irodalomból is. Déry Tibor negatív (Tordai szavával: „fekete”) utópiája: a *G. A. úr X-ben* és ironikus áltörténelmi regénye: *A kiközösítő* hasonló kérdésekkel viaskodott.

Az „alkotó marxizmus”, és különösen a *Frühschriften* vonzásában alakuló gondolatmenet megtalálja a maga közvetlen mestereit, és megrajzolja ezeknek a mestereknek az arcképet is. Két ilyen portré található Tordai Zádor tanulmánya között. A *Szóvarázs* (1968) Lengyel József munkásságát értelmezi, elsősorban az *Igéző* című kötet írásait. Ezeknek az írásoknak kettős mondanivalójára és elkötelezettségére figyelmeztet: a törvényteleniségekkel való leszámolásra és a szocialista elvek iránti hűségre. Az *Igéző* elbeszélője annak a gondolkodásnak az írója: esztétikai példája lesz, amely Tordai munkásságát is vezérli. Esztétikumá emeli a szocialista gondolkodás belső számvetése során kialakult felismeréseket.

Még ennél is fontosabb a személyes értelmű, vallomások hangozó Gaál Gábor-tanulmány, az *Emlékezés és apológia* (1969). A kolozsvári Tóth Sándor monográfiája mellett a legjobb és legteljesebb írás, amely a Korunk híres szerkesztőjének, az „alkotó marxizmus” erdélyi képviselőjének írói sorsát és egyéniségét mérte

fel. Tordai sorra mutatja be Gaál Gábor pályájának alakulását, gondolkodását, küzdelmeit, amelyek arra irányultak, hogy a szocializmus kelet-közép-európai magyar fórumát: a Korunkot fenntarthassa, végül halálát, amely a pályakép igaz értelmezése szerint valódi emberi tragédia volt. Gaál Gábor eszméi és törekvései ugyanabba a gondolatmenetbe illeszkednek, mint Lengyel József elbeszélései. Emellett egyéniségének, ahogy a tanulmány ábrázolja, pedagógiai karaktere van. Gaál valóban egy nemzedék nevelője és mestere volt. Benkő Samu, Bajor Andor, Bretter György, Tóth Sándor mellett ehhez a nemzedékhez tartozik Tordai Zádor is. A kolozsvárt professzorról és szerkesztőről írván, nemcsak az „alkotó marxizmus” áldozatos hívét és tudós képviselőjét mutatja be, hanem a nemzedék hűségét is kifejezi a méltatlan üldöztetés áldozatává vált egykori tanítómester iránt. (*Magvető, 1977.*)

POMOGÁTS BÉLA

Németh G. Béla: II vers

(VERSELEMZÉSEK, VERSÉRTELMEZÉSEK)

E szerény méretű, de kivételes gondolati mélységű és sűrűségű kötet méltón reprezentálja: a műelemzés Németh G. Béla határozott ívű tudósi tevékenységének folyamatosan jelenlevő, kiemelt szerepű műfajváltozata. Eddigi munkássága — sokakéhoz hasonlóan — szinte szimptomatikus érvénnyel példázhatja irodalomtörténetírásunk műfaji szinképének átalakulását, aránymódosulását is: a nagy monográfiák, korszakösszegzések indokolt, szükségszerű konjunktúrája után a továbblépés egyik — s úgy tűnik: legbiztosabb — esélyét az újabb szempontok, princípiumok érvényesítésére törekvő, egy-egy részterület tüzetes föltárására koncentráló, így az intenzív teljesség elemi célját szolgáló tanulmányok nyújtják. Kiváltképp ama korszakok, életművek analízisében, melyek kontinuus kutatói figyelem középpontjában állnak. A szerző nagyszabású elemzései is majdani szintézisek előkészítői, egyben e világszerte fölívelő, sőt divatosá váló műfaj relatív önállóságának nyilvánvaló dokumentumai. Sokoldalú érveléssel kifejlő végkövetkeztetéseit az idevágó további kutatások — a hivatkozás szakmai etikájának sérelme nélkül — aligha kerülhetik meg, műközelítési módszerei, alapelvei pedig az elemzés és interpretáció szuverén változatát bontakoztatják ki. Jóllehet, e kötet némely jelentékeny dolgozata immár harmadjára került most kiadásra, ismételt közreadásuk feltétlen jogosultságát mégsem vonhatjuk kétségbe. Mert elszórtnan megjelent elemzései az egybegyűjtés révén koncentráltabban, egymást is erősítve, értelmezve tárják elénk a szerző próbált módszervariánsainak általánosítható tanulságait, s csak a kötet *egészének* szintjén lehetünk tanúi egy autonóm irodalomszemlélet, egy mély és széles körű tudományos alapozottságú emberi-tudósi eszményvilág kiteljesedésének. Emellett, természetesen, a kiadó nevével is jelzett, az utószóban egyértelműen kifejtett közvetlen cél, a műelemzés korszerű, magas igényű változatainak közkinccsé tétele, a színvonalas irodalomoktatás, elemzési kultúra szakmai forrásainak állandó gyarapítása ugyancsak messzemenően indokolja külön kötetben való megjelentetésüket.

Németh G. Béla elemzéseit a szempontkészlet rendkívüli árnyaltsága, alkalmazásának — a mű alkotatótól és az analízis céljától egyaránt függő — differenciáltsága, a költeményenként változható módszer és a szemlélet egészét átfogó-meghatározó általános alapelvek megkülönböztetése és folytonos kölcsönhatása jellemzi. Impozáns méretű, pontosan definiált tartalmú fogalomapparátusa a különböző típusú lírai